

โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน: จากบันทึกประวัติศาสตร์สู่การสร้างสรรค์ วรรณกรรมยอพระเกียรติ

วรางคณา ศรีกำเหนิด

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาโคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนซึ่งเป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านแนวคิดการสร้างสรรคงานวรรณกรรม ผลการศึกษาพบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนำเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมาจากสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้รัชกาลที่ 3 แต่ทรงพระนิพนธ์เพิ่มเติมส่วนที่เป็นหลักกรรมสำหรับพระมหากษัตริย์รวมทั้งรายนามผู้ร่วมปฏิสังขรณ์และผู้ร่วมสร้างจารึก

แม้ว่าโคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติที่มีการสืบทอดแนวคิดการแต่งมาจากวรรณกรรมยอพระเกียรติในสมัยก่อนหน้านั้นโดยเฉพาะยวนพ่ายโคลงฉันท์ แต่โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนก็เป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติที่มีความพิเศษต่างกับวรรณกรรมยอพระเกียรติเรื่องอื่นๆ คือ การใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เป็นร้อยแก้วมาเขียนเป็นวรรณกรรมร้อยกรองและแต่งด้วยโคลงและร่ายหลายแบบรวมถึงการใช้กลบทหลายชนิด จึงทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นได้ทั้งวรรณกรรมยอพระเกียรติ วรรณกรรมที่บันทึกเหตุการณ์ และวรรณกรรมที่แสดงแบบแผนการประพันธ์

The Poem in the Celebration of the Restoration of Wat Phra Chetuphon: The Creation of Panegyric Literature

Warangkana Srikamnerd

Abstract

The article aims to analyze the Poem in the Celebration of the Restoration of Wat Phra Chetuphon, which was one of panegyric literatures for King Rama III, with the concept of literary creation. As a result, it is found that though having adopted some contents regarding the temple restoration from the copies of the Inscriptions on the Restoration of Wat Phra Chetuphon in the Reign of King Rama III, Prince Patriarch Paramanuchit Chinorot interpolated the Principles of the King and the register of names of the joiners in the restoration and inscription engravement into the Poem, also.

In addition, although, as one of literatures praising the kings, inheriting the concept of creation from the previous panegyrics, especially the Yuan Phai Khlong Dan, the Poem is slightly uncommon to the similar-in-type literatures: there are adaptations of historical prose writings to the composed-in-verse Poem, and usages of diverse versification including Konlabot. Because of this, the Poem could be categorized as a panegyric, a chronicle, and that concerning verse patterns.

ความเป็นมาของปัญหา

วรรณกรรมยอพระเกียรติเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเน้นการสรรเสริญพระมหากษัตริย์ และมักจะเขียนถึงพระมหากษัตริย์ในด้านที่ทรงเป็นผู้มีความสามารถทางการรบ การทำให้บ้านเมืองสงบร่มเย็น รวมถึงการทำนุบำรุงศาสนา สมัยกรุงศรีอยุธยา รูปแบบการแต่งวรรณกรรมยอพระเกียรติที่เป็นวรรณกรรมร้อยกรองมีรูปแบบที่ชัดเจนมากขึ้น จึงมีวรรณกรรมยอพระเกียรติหลายเรื่อง เช่น *ยวนพ่ายโคลงด้น* *ฉันทน์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง* *โคลงสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช* เป็นต้น

สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีวรรณคดียอพระเกียรติปรากฏอยู่หลายเรื่อง เช่น *โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี* *โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์* *โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* เป็นต้น วรรณคดีเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นพระราชกรณียกิจ ความเป็นไปของบ้านเมืองในแต่ละยุคสมัย อย่างไรก็ตามพระราชกรณียกิจด้านการศาสนาก็เป็นพระราชกรณียกิจที่มักจะต้องกล่าวถึงเสมอ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏหลักฐานว่ามีวรรณกรรมยอพระเกียรติทั้งสิ้น 4 เรื่อง ได้แก่ 1) *กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว* ของนายมี มหาดเล็ก 2) *ยอพระเกียรติ 3 รัชกาล* ของพระยาไชยวิชิต (เผือก) 3) *ลิลิตตะเลงพ่าย* พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส 4) *โคลงด้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (ยุพร แสงทักษิณ, 2537, น. 43 จากวรรณกรรมทั้ง 4 เรื่องนี้ มีวรรณกรรม 2 เรื่องที่กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ *กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว* ของนายมี มหาดเล็ก และ *โคลงด้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วรรณคดีทั้ง 2 เรื่องนี้ ล้วนมุ่งเน้นที่พระราชกรณียกิจทางด้านการทำนุบำรุงศาสนา

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นวรรณกรรมที่มักจะกล่าวถึงในฐานะวรรณคดีของพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งที่พระองค์ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน แต่วรรณคดีเรื่องนี้ก็สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นระหว่างการบันทึกประวัติศาสตร์ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และกวีกับการสร้างงานวรรณคดี กล่าวคือพระมหากษัตริย์มีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาทำให้เกิดการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนซึ่งในขณะนั้นอยู่ในสภาพทรุดโทรม การปฏิสังขรณ์ครั้งนั้นมีการบันทึกเหตุการณ์เป็นร้อยแก้วไว้อย่างละเอียดและกวีซึ่งมีความใกล้ชิดกับเหตุการณ์ในฐานะเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนจึงได้ทรงนำบันทึกเหตุการณ์นี้เป็นข้อมูลสำหรับการทรงพระนิพนธ์ การสร้างงานในครั้งนี้จึงมิใช่เป็นการสร้างงานวรรณคดีที่เกิดจากจินตนาการ แต่มีความสัมพันธ์กับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น และสร้างสรรค์ขึ้นมาบนรากฐานความศรัทธาที่มีต่อศาสนาและพระมหากษัตริย์

การศึกษาโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนนั้น วิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ของสมใจ โพธิ์เขียว (2550) ได้ศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับในฐานะที่เป็นวรรณคดีของพระเกียรติ เป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์และเป็นบันทึกทัศนศิลป์ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 7 บท ว่าด้วยการศึกษาประวัติวัดพระเชตุพนและการบูรณะปฏิสังขรณ์ การศึกษาองค์ประกอบของโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนด้านวรรณศิลป์ และการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโคลงต้นเรื่องนี้กับทัศนศิลป์ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้จึงเป็นการเน้นการศึกษาตัวบทของโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นหลัก

ต่อมา พ.ศ. 2552 มีการจัดพิมพ์เอกสารต้นฉบับตัวเขียนเรื่องสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้วรัชกาลที่ 3 เป็นครั้งแรก และจากการศึกษาของพระราชวาที (2554: 49) พบว่าสำเนาจารึกเรื่องดังกล่าวน่าจะเป็นข้อมูลที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนำมาใช้สำหรับทรงพระนิพนธ์โคลงต้นเรื่องนี้ ดังนั้นในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงมีการนำสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้วรัชกาลที่ 3 มาเป็นข้อมูลในการ

ศึกษาเปรียบเทียบกับ*โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* นอกจากนี้ผู้วิจัยยังศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการสร้างงานวรรณกรรมยอพระเกียรติทั้งเนื้อหาและลักษณะการประพันธ์ที่มีแนวคิดในการแต่งมาตั้งแต่สมัยก่อนหน้านั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจแนวคิดในการสร้างสรรค์วรรณกรรมยอพระเกียรติเรื่องนี้มากขึ้น

การศึกษาในครั้งนี้จะช่วยทำให้เกิดความเข้าใจวรรณกรรมเรื่อง*โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* ในด้านเนื้อหา และลักษณะการประพันธ์ที่แสดงให้เห็นการสืบทอดแนวคิดในการแต่งตลอดจนลักษณะที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ ทั้งยังจะทำให้มีความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างการบันทึกประวัติศาสตร์ และการสร้างงานวรรณคดียอพระเกียรติ

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษา*โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* ในฐานะวรรณกรรมยอพระเกียรติที่เขียนขึ้นจากพระราชนิพนธ์ในคราวการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้นสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อศึกษาเนื้อหาและลักษณะการประพันธ์ที่แสดงให้เห็นการสืบทอดแนวคิดในการแต่งและลักษณะที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่

สมมติฐานของการศึกษา

โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน เป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติที่แสดงให้เห็นที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการบันทึกประวัติศาสตร์ และการสร้างสรรค์งานวรรณคดีในด้านการสืบทอดแนวคิดในการแต่งและลักษณะการประพันธ์ จึงทำให้วรรณกรรมยอพระเกียรติเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติเรื่องหนึ่งที่มีความพิเศษและโดดเด่น

ผู้แต่งและจุดมุ่งหมายการแต่งโคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน¹

โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นวรรณคดีสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เขียนขึ้นด้วยร้อยและโคลง กวีผู้แต่งคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระองค์ทรงระบุนวันที่พระองค์ทรงพระนิพนธ์สำเร็จไว้ดังนี้

๑ สองพันร้อยเจ็ดสิบ	ศักราช	ลุนา
มเส็งสัตบุษมาศ	เมื่อนั้น	
ทวาศพฤตสนิสาท	สุกรปักข์	แลฤ
รังรักษ์ลักษณะโคลงฉันท์	ดึกแล้วเสร็จแสดง	๒๕๐

(ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 370)

จากโคลงข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์สำเร็จในวันพฤหัสบดี ขึ้น 12 ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเส็งจุลศักราช 1207 (พ.ศ. 2388)

ส่วนจุดมุ่งหมายในการทรงพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงกล่าวถึงพระประสงค์ในการทรงพระนิพนธ์ไว้ที่โคลงท้ายเรื่องว่า

๑ ครรโลงกุญชรบาทพร้อม	พิพิธมา	ลีเอย
เกริ่นพระเกียรติกระษัตรา	สืบสร้าง	
ปฏิสังขรณ์มหา	วิหารเชตุ	พนพอ
กรมานุชิตชิโนรสอ้าง	โษษฐไฉไลมเวียง	๒๕๐

(ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 369)

¹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2554 ใช้ชื่อ โคลงฉันสรเสริญพระเกียรติปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ซึ่งเป็นชื่อตามต้นฉบับตัวเขียน พ.ศ. 2388 ส่วนในบทความเรื่องนี้ผู้วิจัยจะใช้ชื่อ โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ซึ่งเป็นชื่อที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายกว่า

โคลงข้างต้นนี้แสดงจุดมุ่งหมายของกวีผู้แต่งว่าทรงพระนิพนธ์เพื่อกล่าวสรรเสริญพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวที่พระองค์ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

เนื้อหาในโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน: ความสัมพันธ์กับสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 3

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมีเนื้อหาที่อาจแบ่งได้เป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 การสรรเสริญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหาส่วนนี้กล่าวถึงการทำนุบำรุงบ้านเมืองของพระองค์จนบ้านเมืองมีความสงบร่มเย็นเป็นเมืองพุทธ การสรรเสริญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงยึดหลักการปกครองด้วยหลักทศพิธราชธรรม ราชสังคหนัตถุและจักรวรรดิวัตร

ส่วนที่ 2 การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน เนื้อหาส่วนนี้กล่าวถึง พ.ศ. 2374 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพน ทำให้ทรงเห็นสภาพภายในวัดที่ทรุดโทรมไปมาก และนับจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นเวลาล่วงเลยมาถึง 31 ปีแล้ว จึงทรงมีพระราชดำริที่จะทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนครั้งใหญ่ รายการปฏิสังขรณ์และการสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุเพิ่มเติม มีดังนี้² พระอุโบสถ พระวิหารทิศ พระระเบียง พระมหาธาตุ พระเจดีย์รายและพระเจดีย์หอย่อม พระมหาเจดีย์และบริเวณ ศาลารายรอบกำแพงวัด พระวิหารคดสี่ทิศ กำแพงแก้ว คั่นเขตต์กลางวัด หอธรรม (พระมณฑป) ศาลาทิศพระมณฑป ศาลาการเปรียญ

² รายการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนยึดตามหัวข้อที่แบ่งไว้ใน จดหมายเหตุเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ถอดจากโคลงต้นพระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2554). กรุงเทพฯ: พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองวัดโพธิ์: มรดกความทรงจำแห่งโลก วันที่ 24 ธันวาคม 2554 – 2 มกราคม 2555.

พระวิหารน้อย หอระฆัง สระ สวนมิสสกวัน วิหารพระนอน ภูเขารอบบริเวณ กำแพงวัด ประตูและกำแพงวัดและฉนวนน้ำ

ส่วนที่ 3 รายนามแม่กองที่ปฏิสังขรณ์บริเวณต่าง ๆ และผู้แต่งจารึก วันเวลาที่ทรงพระนิพนธ์โคลงฉันท์ และจุดมุ่งหมายการแต่ง

จากจุดมุ่งหมายและเนื้อหาในโคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน จะเห็นได้ว่าแม่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจะทรงมีจุดมุ่งหมายหลักในการทรงพระนิพนธ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนแต่จุดมุ่งหมายอีกประการหนึ่งคือ ต้องการบันทึกเรื่องการปฏิสังขรณ์ไว้โดยละเอียดด้วย ในฐานะที่พระองค์ทรงอยู่ร่วมเหตุการณ์การปฏิสังขรณ์ครั้งนั้น

ความสอดคล้องและการเพิ่มเติมเนื้อหา: เปรียบเทียบกับสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้รัชกาลที่ 3

สำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้รัชกาลที่ 3 เป็นเอกสารต้นฉบับคำจารึกที่เตรียมไว้สำหรับการสร้างจารึกในวัดพระเชตุพน³ มีเนื้อหากล่าวถึงการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเกี่ยวกับมูลเหตุที่มีการปฏิสังขรณ์ และพื้นที่บริเวณต่างในจารึกวัดพระเชตุพน เช่น บริเวณพระอุโบสถ พระมหาเจดีย์ หอธรรม ดังตัวอย่างเช่น

³ วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นข้อมูลที่พบในขณะที่ตรวจสอบเอกสาร เพื่อจัดพิมพ์หนังสือจดหมายเหตุ วัดพระเชตุพน รัชกาลที่ 1-4 เมื่อ พ.ศ. 2552 ดูเพิ่มเติมใน พระราชวาที. (2554). คำจารึกที่ได้จารึกในวัดพระเชตุพน. ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน* (พิมพ์ครั้งที่ 7) (49-53). กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองจารึกวัดโพธิ์: มรดกความทรงจำแห่งโลก วันที่ 24 ธันวาคม - 2 มกราคม 2554).

ศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้วสองพันสามร้อยเจ็ดสิบสี่พระวษา ณะ วันเสาร์ เดือนสิบเอ็ดแรมแปดค่ำปีเถาะนักษัตรตรีนิศก พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาราชาธิราชวรมหาธิปัตติ บรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้เป็นพระบรมราชชนดดา ... เสด็จพระราชดำเนินโดยสถลมารค พร้อมด้วยพระบรมราชวงษานุวงศ์ แลเสนาพฤทธามาตย์ ราชบรรพตย์โดยเสด็จหย่างราชประเพณี มาทรงถวาย พระภินทาน ณะ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาสวรมหาวิหารพระอารามหลวง ...

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554, น. 60)

อนึ่งพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ฐานาณพระองค์เดิมนั้นชำรุด ก็ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ประดับกระเบื้องด้วยกระเบื้องพิมพ์เคลือบเป็นลวดลายต่างต่าง แล้วทรงสถาปนาพระมหาเจดีย์ใหญ่สูงเสมอกันขึ้นใหม่อีกสองพระองค์เป็นสามพระองค์ทั้งเดิม จึงรู้พระเบียงเดิมก่อใหม่ขยายออกล้อมพระเจดีย์ทั้งสามองค์สามด้าน ...

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554, น. 64)

การบันทึกเป็นการเขียนที่ค่อนข้างละเอียดและมีการกล่าวถึงแม้กระทั่งส่วนเล็กน้อย เช่น การกล่าวถึงสีกระเบื้อง การตั้งกระถางต้นไม้ หรือรูปสัตว์บริเวณหัวเสา ดังตัวอย่าง

นอกประตูพระเบียงสายนอกตั้งรูปสิงโตจีนทำด้วยศิลาเขียวสองข้างประตูละคู่เป็นสิงโตสิบหกรูป ริมประตูข้างในมีรูปขุนนางจีนทำด้วยศิลาเขียวสูงสามศอกคิมมีฐานสิลารอง ยืนอยู่สองข้างประตูละคู่แปดประตูเป็นสิบหกรูป ในซาลาหว่างพระเบียงสองชั้นทั้งแปดแห่งตั้งเรือนประทับยอหย่างจีนหกชั้นทำด้วยศิลาเขียวมีรูปจีนเป็นมารแบกทำด้วยศิลาเขาส่าเกาเรือนละแปดรูป ในรหว่างเรือนประทับนั้นมีย่างมังกรเคลือบตั้งบนเสาสิลาปลูกต้นตาล แลเสาสิลาตั้งโคมทุกทุกหว่างซาลาเป็นเรือนประทับญี่ปุ่น ต้นตาลญี่ปุ่นต้นเสาสิลาสิบสองเสา มีกระถางสิลาปลูกต้นไม้แลแทนสิลาตั้งอยู่ได้ร่มไม้ด้วย

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554, น. 64)

อย่างไรก็ตาม ตอนท้ายของสำเนาจารึกเรื่องนี้กล่าวว่า เนื้อหาส่วนการปฏิสังขรณ์ที่ยังสร้างไม่เสร็จ รายละเอียดเรื่องพระราชทรัพย์ และมหรสพฉลองพระอาราม จะกล่าวถึงต่อไปในจารึกที่วิหารพระพุทธไสยาสน์ ว่า “... แลการเบ็จเสร็จทั้งปวงซึ่งยังค้างอยู่ กับจำนวนพระราชทรัพย์ซึ่งทรงพระมหาบริจาคในการปฏิสังขรณ์พระอาราม แลมหามหกรรมการฉลองนั้นจะมีแจ้งสืบไปในแผ่นศิลาจาก ณะ พระมหาวีหารพระพุทธไสยาสน์นั้น ๗๕ ๑” (*ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*, 2554, น. 70)

ตอนท้ายเรื่องกล่าวระบุนว่าการบันทึกครั้งนี้จะจัดทำขึ้นเพื่อจารึกในวัดพระเชตุพน ดังนี้ “เพนบันทึกในสมุด หน้าต้น 204 หน้าปลาย 198 (รวม) 402 บันทึก คิดอักษร 6 บันทึกในสมุดลงแผ่นศิลาเพนบันทึก 1 ได้บรรทัดในแผ่นศิลา 67 ประทัด ๗๕ ๑” (*ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*, 2554, น. 70)

สำเนาจารึกเรื่องนี้ พระราชวาที (2554, น. 49) สันนิษฐานไว้ว่าจารึกเรื่องนี้ น่าจะเตรียมไว้สำหรับการจารึกที่วิหารพระโลกนาถ ดังนี้ “มีข้อความต่อไปที่ดูที่พระวิหารพระพุทธไสยาสน์ แสดงว่าจากถุเรื่องนี้ น่าจะเตรียมไว้เพื่อจารึกในพระวิหารพระโลกนาถ (ทิศตะวันออก) ซึ่งมีแผ่นศิลาใหญ่ขนาดสูง 1.11 เมตร ยาว 2.03 เมตร กรอบบนแกะสลักลายดอกพุดตาน ซึ่งยังว่างเปล่าอยู่คู่กับจารึกรัชกาลที่ 1 เรื่องทรงสถาปนาวัดพระเชตุพนครั้งรัชกาลที่ 1” และสำเนาจารึกเรื่องนี้ น่าจะเป็นต้นฉบับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงใช้เพื่อทรงพระนิพนธ์*โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* (พระราชวาที, 2554, น. 49)

อย่างไรก็ตามเนื้อหาใน*โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ* เนื้อหาทั้ง 3 ส่วนข้างต้นนี้ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปฏิสังขรณ์ได้แก่ส่วนที่ 2 และส่วนที่ 3 ส่วนเนื้อหาส่วนแรกที่กล่าวถึงหลักธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์เป็นเนื้อหาที่เพิ่มเติมเข้ามา เนื้อหาทั้ง 3 ส่วนนี้มีทั้งส่วนที่สอดคล้องกับสำเนาจารึก*แผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ 3* และส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามา ดังนี้

1. เนื้อหาที่สอดคล้องกับสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์
วัดพระเชตุพน ครั้รัชกาลที่ 3

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหาของโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนกับ
สำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้รัชกาลที่ 3 แล้ว
พบว่า เนื้อหาส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปฏิสังขรณ์ตรงกับเนื้อหาในสำเนาจารึกฯ มาก
ดังตัวอย่างเช่น

ตัวอย่างที่ 1

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน			สำเนาจารึกแผ่นศิลาฯ
ลัษัทธิบทบอกรู้	แรมทศ	ศาแฮ	ครันถึง ณะ วันพุทธเดือนสิบ แรมสิบค่ำปีมโรงนักษัตรจัตวาศก
หนดฤชติพุทธวัน	วฤทธิไว้		
มโรงนักษัตรกำหนด	นับสี่	ศกฤ	
สิทธิไชกฤชได้ด้วย	ดั่งถวิล		
จับการยก้อสิ้นที่	ถิ่นคณะ	ใหม่แฮ	ได้จับการก่อดึกเสนาคนะสงฆคณะใหม่
หนแห่งทักษิณทิศ	ท่านตั้ง		ต่อออกไปจากเสนาคนะเดิมฝ่ายด้านข้าง ทักษิณทิศ
เดอมต่อคณะพระ	เพรงเพ่อม	ออกเอย	
เต็มตึกตระหลอดทั้งสิ้น	สบเสถียร		
ปราการรัตนรั้วเร่อม	รากชุด	รอบนา	มีกำแพงแก้วล้อมรอบอีกวงหนึ่ง
เกนก่อเวียรอิกวง	แวดล้อม		
ศาลาแลภูมิหอ	แห่งสวด	ปริตรแฮ	เปนภูมิตึกใหญ่น้อยกับทั้งหอสวดมนตร์ แลศาลาหกลีบเอ็ดหลัง (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554, น. 316)
หกลีบเอ็ดถ้วนพร้อม	พรั่งหลัง		
(ประมาณุชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า,			

โคลงสั้นๆ ข้างต้นนี้มีเนื้อหาที่ตรงกับสำเนาจารึกคือการกล่าวถึงวันเดือน ปี ที่เริ่มการสร้างกุฏิสงฆ์ คือวันพุธ แรมสิบค่ำ เดือนสิบ ปีมะโรง จัตวาศก (ตรงกับวันพุธที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2375) หอสมุดมณฑลรวมทั้งศาลา บริเวณการต่อเติมที่ต่อเติมไปทางด้านทิศใต้และจำนวนที่สร้างรวมทั้งสิ้น 61 หลัง

ตัวอย่างที่ 2

โคลงสั้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน	สำเนาจารึกแผ่นศิลาฯ
ถานพระประธานให้สฤชติ รั้งสรค์ ใหม่่นา	แลถานพระประธานนั้นก็ถาปนากการก่อใหม่
รื้อก่อสามชั้นขยาย หย่างเยื้อง	เปนสามชั้น
ชั้นบนบผันแปลง แปลกฉบับ บูรพ์พ้อ เดอมพระประธานไว้เปื่อง แบบบรรพ์	ชั้นบนประดิษฐานพระพุทเทวปฏิมากร เปนพระประธานในพระอุโบสถตามเดิม
ชั้นสองรองรับตั้ง ตามสถาน นั้นนา ไว้พระอรหรรตโท ที่กั	ชั้นสองไว้พระอรหันต์เดิมสองพระองค์
สรวกแปดบริวาร ฟั่นหล่อ ใหม่ฤ เรียงรอบสถิตยชั้นชี้ ช่วงตรัย (ประมาณชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 323)	ชั้นสามไว้พระอรหันต์หล่อใหม่แปดองค์ (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554, น. 62)

เนื้อหาข้างต้นกล่าวถึงการบูรณะฐานพระประธานสร้างขยายเป็นสามชั้นโปรดเกล้าฯ ให้มีการประดิษฐานพระพุทเทวปฏิมากรพระประธานเป็นพระประธานในพระอุโบสถตามเดิม และสร้างรูปพระอรหันต์เพิ่ม 8 องค์ จากเดิมที่มีอยู่สององค์

ตัวอย่างที่ 3

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน		สำเนาจารึกแผ่นศิลา
เดอมสพังอยู่แค่ด้าว กันก่อปรากรแปลง	ด้านกาน บูเรียนฤ เปลี่ยนเพี้ยน	อนึ่งที่สระเดิมอยู่ในระหว่างการบูรณกับ หอไตรนั้น
ศิรินทรทั่วถิ่นสถาน ในนอกสระเทียนแท้	สถิตย์ขจิตร ไฉนา ที่มี	ให้อ่าวเขาลงพายในสระแลตามขอบสระ เปนหลายแห่ง
ตึกฝรั่งตั้งต่อเบื้อง	บรรพมุล สระแยะ	มีตึกหย่างฝรั่งอยู่ณะฝั่งสระด้าน ตะวันออกตึกหนึ่ง
แดงพิดานศรีเรือง	หรว่มข้าม	เพดานแลตพานพื้นแดง
ลายเตลจะเจือจรรณู	เรขเลข เหมเฮย	เขียนลายน้ำมันปิดทอง
เครื่องมืออย่างสยามห้าม ห่อนให้รคนปน (ประมาณุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 358)		เปนลายเครือวัลย์หย่างฝรั่ง (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554, น. 68)

เนื้อความตอนนี้นักกล่าวถึงการปรับปรุงสระระหว่างศาลาการเปรียญกับหอไตร(สระจระเข้) โดยให้มีการสร้างเขื่อนในบริเวณสระและมีการสร้างตึก 1 หลัง (ตึกฝรั่ง) มีการเขียนลายปิดทองตามแบบฝรั่ง

จากตัวอย่างที่ยกมานั้นจะเห็นได้ว่าโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน มีเนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์ตรงกับสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ 3 ค่อนข้างมาก และมีข้อสังเกตคือ

1. การบรรยายเนื้อความแทบจะไม่เปลี่ยนลำดับลำดับมีโคลงหลายบทที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงใส่คำขึ้นต้นบาทให้เหมือนหรือคล้ายกับคำขึ้นต้นประโยคในสำเนาจารึก
2. โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน อาจจะมีการใส่คำเพิ่มเติมลงไปบ้างเพื่อให้ตรงกับลักษณะคำประพันธ์หรืออาจจะมีการเติมเนื้อความอื่นลงไปบ้าง แต่ก็มีไม่มากนัก

3. *โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* มีการใช้ภาษาที่เป็นภาษาสำหรับการประพันธ์ เช่น รังสรรค์ ใช้แทน ก่อใหม่ ลายเตละ แทน ลายน้ำมัน ศิรินทร แทน เขา เป็นต้น

จากการเปรียบเทียบเนื้อหา*โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* กับ *สำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 3* กล่าวได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสน่าจะทรงต้องการที่จะรักษาเนื้อเรื่องและรายละเอียดข้อเท็จจริงตามแบบที่บันทึกไว้มากที่สุด และทรงแสดงให้เห็นว่าร้อยกรองนั้นก็สามารถใช้บันทึกประวัติศาสตร์ได้เช่นเดียวกับร้อยแก้ว

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน จึงเป็นหลักฐานการสร้างสรรค์วรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่มีการนำเอกสารบันทึกทางประวัติศาสตร์มาเปลี่ยนแปลงให้เป็นเอกสารร้อยกรอง⁴ แม้ว่าวรรณกรรมเรื่องนี้อาจจะไม่ใช่เรื่องแรกที่สร้างขึ้นจากแนวความคิดนี้แต่ก็นับได้ว่าเป็นงานวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจและอาจจะสอดคล้องกับแนวคิดในการสร้างงานวรรณกรรมในวัดพระเชตุพนเรื่องอื่นๆ ที่มีการสร้างงานเป็นศิลปะสองแขนงคู่กันเช่น การสร้างรูปหล่อฤๅษีตัดตนคู่กับ*โคลงภาพเรื่องฤๅษีตัดตน* การสร้าง*โคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์* คู่กับภาพจำหลักเรื่องรามเกียรติ์รอบพระอุโบสถ เป็นต้น รวมถึงความสอดคล้องกับการเขียนบันทึกประวัติศาสตร์ การสร้างปฏิสังขรณ์วัดเป็นโคลง ได้แก่*โคลงต้นเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน*

⁴ วรรณกรรมยอพระเกียรติที่มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับวรรณกรรมประวัติศาสตร์เคยมีปรากฏมาบ้างแล้ว เช่น *ฉันท์เฉลิมพระเกียรติพระเจ้าปราสาททอง* ที่มีการนำเนื้อความในพระราชพงศาวดารมาเขียนเป็นร้อยกรองโดยมีเนื้อความที่ใกล้เคียงกัน

2. เนื้อหาที่เพิ่มเติมจากสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์ วัดพระเชตุพน ครั้รัชกาลที่ 3

เนื้อหาในโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ส่วนที่ไม่ใช่เนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์มี 2 ส่วนด้วยกัน ได้แก่ ตอนต้นที่กล่าวถึงหลักธรรม ส่วนนี้มีทั้งส่วนที่เป็นรายตอนต้นเรื่องและโคลงต้นบาทกฤษร และตอนท้ายของเรื่องส่วนที่กล่าวถึงผู้ที่ร่วมปฏิสังขรณ์และผู้ร่วมเขียนจารึก ดังนี้

2.1 เนื้อหาส่วนตอนต้นเรื่อง

เนื้อหาส่วนนี้กล่าวถึงการสรรเสริญพระเกียรติ และกล่าวถึงหลักธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ ส่วนตอนต้นนี้ประกอบด้วยรายสรรเสริญพระเกียรติและโคลงต้นบาทกฤษร ดังตัวอย่าง

๐ นมสสุ รตนตตยสสุ ๐ ศรีศุภสุนทรสวัสดิ พิพทพิพิธคุณ วิบุลยบุญญาฤทธ
อริท้าวราชตรี ศรีอโยทยยศภพ สบแขวงแคว้นแผ่นดินยาม งามพระศาสนอุฬาร
ปานปางบุบผุนรินทร์ บดินทราโคกราช รังเรอสมสาคนอำรุง ผดุงชินบุตรสุทพศ
พรหมจรรยศพททเพียร เรียนรศธรรมคณฐรร ภูลพิทศวิปศนา ศิลสมภาติญาณยิ่ง
ลึกลาลังสามสรรด ...

(ปรมาณูชิตธิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 307)

เนื้อหาส่วนต้นเรื่องอีกส่วนหนึ่งกล่าวถึงทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ ดังโคลงที่กล่าวว่า

๐ ไปเว้นวีริราชทั้ง	ทศธรรม	ถ้วนาว
ประภูติทวเลบงนุรพ	แบบไว้	
สงเคราะห์อนนรรค์	เนืองนาคะ	ราฤ
สังคฤพษิตไต้ตั้ง	แต่งสรค์	

(ปรมาณูชิตธิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 310)

๑ กรรมบถทศกาคยไถ่	ทำนุ	นิตยนา
บุญสืบบาปสร้างกษัย	เสื่อมมล้าง	
จักพรรดิรวัดียุกติ	หย่างราช	เพรงพ้อ
ทวาทศท่านสร้างถ้วน	ทกอัน	

(ปริมาณุชิตติโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 311)

ลักษณะการยกหลักธรรมมีกลวิธีการแต่งคือ ยกหลักธรรมขึ้น 1 ข้อ และตามด้วยโคลง 1 บท ดังตัวอย่าง

ทาน

๑ หฤทัยอาคระแท้	ทานแจก	จ่ายฤ
นองเนกนิกรประชา	ชาติไว้	
ทกวาระจำแนก	เนื่องนิตย	นาพ้อ
ภักตฺรสถฺนให้ถ้วน	ทั่วชน	

(ปริมาณุชิตติโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 308)

สสุสมะธ (หมายถึงความฉลาดเรื่องธัญญาหาร การสนับสนุนการเกษตร)

๑ ไคชนจนยากล้น	สรรพพัช	ดุนา
แคลนคูโคไธธัญ	ทั่วไร่	
ธแจกจ่ายจัด	จวบออก	ผลเอย
ลิบส่วนหนึ่งนั่นได้	ใส่ฉาง	

(ปริมาณุชิตติโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 310)

ขตติเยสุ (หมายถึง สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย)

๑ บรรโลมมาในศน์อม	ในขัตติย	อื่นเอย
เมืองออกเอาใจเปรม	ปราศข้า	
อำนาจพิพิธรัตน	รดและ	สารนา
พร้อมย่วยยานน้ำทั้ง	ท้องสกล	

(ปริมาณุชิตติโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 312)

การทรงพระนิพนธ์ส่วนที่เป็นหลักธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์นั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงมีวัตถุประสงค์เพื่อการแสดงพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังโคลงต่อท้ายหลักธรรม ว่า

๑ ข้าพระพร้าเฝ้าออกอ้าง	อรรถรส	เรียบเอย
เผยอพระยศอดุลย์	เดื่องหล้า	
พระเกรียติจึงปรากฏ	ประกาศโลก แลพ่อ	
คงอยู่คู่ฟ้าฟาง	เพื่องสวรรค์	
๑ เสาวรสสารโสกล้ำ	เล่ห์ทิพย์	เพี้ยเฮย
รังเรขรศราพรรณ	พากย์พร้อม	
กตัญญูกหิบบเลื่อม	ฉลองบาท	พระนา
ขออย่าขุนช่องไข	ขาดเชิญ	

(ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 314)

การยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในโคลงต้นเรื่อง *ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* นั้นสอดคล้องกับพระราชกรณียกิจพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในโคลงต้นเรื่อง *ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* โดยหลักคือการสงเคราะห์สมณพราหมณ์ การสงเคราะห์บำรุงสมณพราหมณ์และนักบวชนี้ นอกจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้วนั้นก็อาจเนื่องมาจากเพราะ “ท่านเหล่านั้นมีหน้าที่สั่งสอนอบรมประชาชนให้เป็นคนดี ซึ่งเท่ากับทำหน้าที่สำคัญให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน” (ปรีชา ช่างขวัญยืน, 2548, น. 105)

การบำรุงรักษาวัดให้สวยงามจึงเป็นสิ่งสำคัญ พระสงฆ์ผู้อยู่ในวัดก็ย่อมจะได้รับผลนี้โดยตรง ในโคลงต้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงได้ทรงกล่าวว่า “เผยอพระยศอดุลย์ เดื่องหล้า” และ “กตัญญูกหิบบเลื่อมฉลองบาท พระนา” เกี่ยวกับการแสดงแนวคิดเรื่องความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์นั้น กาญจนา ธรรมเมธีได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องดังกล่าวนี้ว่า

การแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาและความเชื่อของกวีนั้น ย่อมอยู่บนพื้นฐานของคตินิยมทางพุทธศาสนา นั่นคือ “ความกตัญญูตเวที” ด้วยเชื่อว่าพระมหากษัตริย์มีคุณต่อประชาชน เป็นผู้ให้ความร่มเย็น เป็นสุขแก่อาณาประชาราษฎร์ ดังนั้นจึงควรสนองคุณ กวีสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะกล่าวไว้อย่างชัดเจนในงานนิพนธ์ของตน ว่าเพื่อสนองคุณของพระมหากษัตริย์ซึ่งตนไม่สามารถจะหาสิ่งใดมาตอบแทนได้นอกจากกวีนิพนธ์

(กาญจนา ธรรมเมธิ, 2519, น. 104)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า กวีมีความศรัทธาเป็นที่ตั้งในการสร้างสรรค์งานวรรณกรรม และในวรรณกรรมขอพระเกียรติเรื่อง*โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน*นี้ ความศรัทธาในการสร้างงานเกิดจาก “ความกตัญญู” หรือคือความซาบซึ้งใจที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในการที่พระองค์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่สำคัญคือการสร้างความเจริญให้แก่ศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสูงสุดไม่ใช่แค่ต่อตัวกวีหรือพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่เป็นสิ่งสำคัญสูงสุดในแผ่นดิน หากได้รับการทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองก็ย่อมจะนำความสุขมาให้แก่บ้านเมืองด้วยเช่นเดียวกัน

เนื้อหาใน*โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน*ส่วนที่เป็นหลักธรรมนี้ถือเป็นการช่วยเสริมภาพลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านที่ทรงเป็นนักปกครองที่ตั้งอยู่ในธรรม สงเคราะห์อาณาประชาราษฎร์ ในด้านต่างๆ ทั้งความเป็นอยู่ การทำมาหากิน และความสงบสุขในราชอาณาจักร ซึ่งทั้งหมดนี้ทำให้สถานะของพระองค์อยู่ใกล้ชิดประชาชน และทรงเป็นพระมหากษัตริย์ของชาวสยามที่นับถือพระพุทธศาสนา การปฏิสังขรณ์วัดให้สวยงามนอกจากจะเป็นการสร้างด้วยพระราชศรัทธาทางพระศาสนาทำให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองแล้ว การสร้างวัดยังทำให้ประชาชนได้มีที่พักทางใจ ได้มีที่ศึกษาเล่าเรียนก็ได้ถือว่าเป็นการสงเคราะห์ประชาชน และทำให้บ้านเมืองสงบสุขเพราะคนมีความรู้และมีธรรมะ

เนื้อหาส่วนนี้จึงสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นเนื้อหาการปฏิสังขรณ์โดยเนื้อหาส่วนนี้เป็นส่วนนำที่เสริมภาพลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใน

ด้านการเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงธรรมและส่งเสริมพระศาสนา และการส่งเสริมพระศาสนาอันเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญคือการปฏิสังขรณ์วัดนั่นเอง

2.2 เนื้อหาส่วนท้ายเรื่อง

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมีส่วนที่เขียนเพิ่มเติมจากสำเนาจารึกคือส่วนตอนต้นที่กล่าวถึงหลักธรรมและส่วนท้ายที่กล่าวถึงชื่อผู้ร่วมการปฏิสังขรณ์และผู้เขียนจารึกเรื่องต่างๆ อื่น ดังตัวอย่าง

จักนิพนธ์เพียรเพ่อมสาร เสนอแม่การย์แม่กอง ทังผองเพื่อพึงรู้ ทกผู้ชัฎยพงษ์องค์-
กรมไกรสรวิจิต ดูกิจการงานสรวบ สอกับกรมมามาตา กรมวงษานามยศ องค์มากฏ-
ชุมแสง องค์กลางแสงดงโดยกิจ ดูพิหารทิศทั้งสี่ ที่อุโบสถบริเวณ กรมอำมเรนทร-
รังสฤษฏ์ กิจเจดีย์ตรีสถาน การย์หอดรยัญญา ชุ่มทวาราทังหลาย องค์ชุมสายรังรัก
กรมศรีพนังงานที่ วิหารสี่ห้องสองหลัง เรือนร้งการบุเรียน ชันพาเหียรเขตรขอบ
พระระเบียงรอบสี่ทิศ กิจอุภัยสุริยวงษ์ องค์งอนรโคเมณ เกณการย์ทั่วทั้งมวญ ...
เสนอนามสมยาปรากฏ ผู้นิพนธ์พจน์รจเรข เลขจากฤทธเสลา โคลงสุภาษิตินเทศ กรม-
ขุนเดชอดิศร ผู้เกลากกลอนกลฉันท มาตราวรรณพฤติพจน์ ห้าสิบแปดบทรงสฤษดิ์
กรมภูษิตินโรธ เพลงกลบทบรรณาศ ราชนิพนธ์กัหลาย รายนามผู้เสด็จ แสดงขเบ็จ
ชานไช กรมไกรสรวิจิต วงษาสนิจอำมเรนทร์ ข้าฎเบณทรบริบาล ชาญญเบคมหาสิทธิ์
ลิขิตปรีชาชาติ จามหาดจิตรนกุล วิธูรแท้ทั้งปวง ...

(ปรมาณุชิตชินโรธ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 368-369)

รายข้างต้นนี้กล่าวถึงแม่กองที่ปฏิสังขรณ์และผู้เขียนจารึกเรื่องต่างๆ นอกจากโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนแล้ว ในจารึกวัดพระเชตุพนยังมีโคลงอีกเรื่องหนึ่งที่มีการบันทึกเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน คือ โคลงบอกด้านการปฏิสังขรณ์ ซึ่งจารึกไว้ตามสถานที่ต่างๆ เช่น การปฏิสังขรณ์วิหารทิศเหนือ เนื้อความในโคลงจะกล่าวถึง “วิหารทิศเหนือ मुखหน้าประดิษฐานพระปาไลลอยประทับนั่งบนเขา มีรูปข้างถือคนทีน้ำและรูปาวนรถือรวงผึ้ง ข่างเขียนเขียนภาพเรื่องจตุรภูมิ मुखหลังเขียนเรื่องอุตุคค์ 13 หลวงราชเสวก เจ้ากรมซ้ายในพระราชวังบวร

เป็นผู้กำกับการซ่อม หลวงเสนาห์รักษาเป็นผู้ตรวจ” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554, น. 93)

การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเพิ่มเติมเนื้อหาส่วนนี้ลงไปจึงทำให้เนื้อหาที่สอดคล้องกับโคลงบอกด้านการปฏิสังขรณ์ที่กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์และแม่กอง ผู้รับผิดชอบแต่ละส่วน ซึ่งเนื้อหาส่วนนี้จะไม่มีบันทึกไว้ในสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 3 ราชนามแม่กองที่ปรากฏในโคลงต้นเรื่องนี้เป็นเจ้านายที่ทรงมีหน้าที่รับผิดชอบที่มีความสอดคล้องกับเนื้อหาคือสถานที่ที่ปฏิสังขรณ์ เช่น

แม่กองที่ทรงกำกับการสร้างวิหารทิศ 4 ได้แก่ กรมหมื่นวงศาสนิท⁵
พระองค์เจ้ามรกต และพระองค์กลาง

แม่กองที่ทรงกำกับการสร้างพระอุโบสถ ได้แก่ กรมหมื่นอมเรนทรพดินทร

แม่กองที่ทรงกำกับการสร้างวิหารพระพุทธไสยาสน์ ได้แก่ พระองค์เจ้า
ลดาวาล

นอกจากนี้ยังทรงกล่าวถึงราชานามผู้ที่เขียนจารึกบางเรื่อง เช่น โคลงโลกนิติ เพลงยาวกลบท โคลงฤๅษีคดตบ เป็นต้น จารึกต่างๆ เหล่านี้คือจารึกที่ติดประดับอยู่ตามบริเวณต่างๆ ที่มีการปฏิสังขรณ์ การระบุรายชื่อของผู้ที่เขียนจารึกนอกจากจะเป็นการบันทึกที่นอกเหนือไปจากข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในโคลงบอกด้านการปฏิสังขรณ์แล้ว การระบุชื่อผู้จารึกดังแสดงให้เห็นสถานะของผู้ที่ร่วมเขียนจารึกว่ามีบทบาทเดียวกันกับผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับการสร้างหรือปฏิสังขรณ์ส่วนต่างๆ ในพระอารามอีกด้วย

การทำสิ่งๆ ที่กระทำได้โดยยากแต่สำเร็จลงด้วยความศรัทธา การใส่ชื่อบุคคลอื่นผู้ร่วมการปฏิสังขรณ์อาจจะไม่ได้หมายความว่าแค่ “การบันทึกชื่อ” ของบุคคลเหล่านี้ไว้ในประวัติศาสตร์ แต่อาจสื่อความหมายรวมถึงการได้กล่าวว่ากลุ่มบุคคล

⁵ การเขียนพระนาม และรายชื่อต่าง ๆ เขียนตาม เรื่อง “การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ถอดจากโคลงต้นพระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส” ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน

เหล่านี้คือผู้ที่ร่วมสร้างสรรค์งานเพื่อพระพุทธศาสนาและเป็นกลุ่มบุคคลที่รวมอยู่ใน “การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน” ซึ่งถือว่าเป็นการพระราชกุศลที่สำคัญครั้งหนึ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

การเพิ่มเติมพระนามเจ้านาย และบุคคลที่ร่วมจาริกไว้ในส่วนตอนท้ายเรื่อง โดยไม่ทรงแทรกไว้ในตัวบทที่เกี่ยวข้องกับการปฏิสังขรณ์บริเวณต่าง ๆ จึงเป็นการรักษาเรื่องเดิมคือ *สำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 3* ในขณะเดียวกันก็เป็นการเพิ่มเติมรายละเอียดเพื่อให้การบันทึกเหตุการณ์นั้นมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้การแสดงรายชื่อแม่กองและผู้ร่วมจาริกยังเป็นส่วนหนึ่งของการยกย่องพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากได้แสดงให้เห็นถึงความร่วมแรงร่วมใจของกลุ่มบุคคลหลากหลายกลุ่มที่นอกจากจะแสดงความศรัทธาในพระศาสนาแล้วยังเป็นการแสดงพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อีกประการหนึ่งด้วย

กลวิธีการประพันธ์: การสืบทอดขนบและการสร้างสรรค์

การแต่งวรรณกรรมไทยไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมประเภทใดก็ตาม สิ่งที่จะเน้นอยู่เสมอคือความงดงามทางด้านวรรณศิลป์ และหากเป็นวรรณกรรมยกย่องพระเกียรติที่มีเนื้อหากล่าวถึงพระมหากษัตริย์ที่มีฐานะสูงสุดในสังคมด้วยแล้ว ก็น่าจะเป็นเหตุให้มีความประณีตในการเลือกใช้คำประพันธ์หรือการสรรคำมากขึ้น ดังที่ยุพร แสงทักษิณ (2537, น. 183) ได้กล่าวไว้ว่า “... ลักษณะเด่นที่สำคัญที่สุดด้านหนึ่งของวรรณคดียกย่องพระเกียรติอยู่ที่สุนทรียะหรือความงามอันเกิดจากการสรรถ้อยคำสำนวนโวหารที่สูงส่งและวิจิตรบรรจงเป็นพิเศษมาใช้ ทั้งนี้เพราะกวีถือว่าวรรณคดีประเภทนี้เป็นของสูง ของศักดิ์สิทธิ์ มิใช่เรื่องดาด ๆ สามัญที่ผู้ใดจะแต่งได้ หรือจะแต่งอย่างไรก็ได้...”

โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน เป็นวรรณกรรมยกย่องพระเกียรติที่มีศิลปะการประพันธ์ที่น่าสนใจและสื่อความคิดเรื่องการยกย่องพระเกียรติได้อย่างชัดเจนเรื่องหนึ่ง โดยกลวิธีการประพันธ์*โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* มีลักษณะที่น่าสนใจดังนี้

1. การเลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นวรรณกรรมที่แต่งด้วยร้อยและโคลง ร่ายมีทั้งร่ายต้น ร่ายกาพย์และร่ายสุภาพ ส่วนโคลงมีการใช้โคลงต้นบาทกฤษณและโคลงต้นวิวิธมาลี แม้ว่าจะมีการใช้ทั้งร้อยและโคลงในการทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ แต่กวีผู้แต่งถือคำประพันธ์ประเภทโคลงต้นเป็นหลัก ดังความจากโคลงท้ายเรื่องว่า

๑ ครรโลงกฤษณบาทพร้อม	พิพิธมา	ลีเอย
เกริ่นพระเกียรติกระษัตรา	สืบสร้าง	
ปฏิสังขรณ์มหา	วิหารเชตุ	พนพ้อ
กรมธุตธิโนรสอ่าง	โษษฐไฉลิเมียง	๒๕๐-

(ปรามานุชิตธิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 369)

การวิเคราะห์ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงการใช้โคลงต้น การใช้กลบท และการใช้ร้อยและโคลงในการประพันธ์ ดังนี้

1.1 การใช้โคลงต้น

การแต่งวรรณกรรมไทยตั้งแต่โบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วรรณกรรมประเภทยอพระเกียรติกวีมักจะเลือกใช้คำประพันธ์ประเภทโคลงสี่ม้าใช้ (โดยอาจจะมีการใช้ร่ายขึ้นต้นหรือลงท้ายอยู่บ้าง) ดังจะเห็นได้จากวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น ยวนพ่ายโคลงต้น โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โคลงชะลอพระพุทไธยาสน์ โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โคลงต้นสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ของพระยาตรัง เป็นต้น

วรรณกรรมยอพระเกียรติที่ไม่ได้ใช้คำประพันธ์ประเภทโคลงสี่เป็นหลัก มีจำนวนไม่มากนัก ได้แก่ ฉันทเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ของพระมหาราชครู กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ของนายมี ยอพระเกียรติ 3 รัชกาล ของพระยาไชยวิชิต (เผือก) มีทั้ง

การใช้โคลงสี่สุภาพและกลอนเพลงยาว และลิลิตตะเลงพ่าย มีการใช้ร้อยและโคลง แต่งสลับกันไป

วรรณกรรมยอพระเกียรติที่ใช้โคลงสี่เป็นหลักในการแต่ง อาจจะเป็นโคลงสี่ด้านหรือโคลงสี่สุภาพ ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากความนิยมตามยุคสมัย วรรณคดียอพระเกียรติที่ใช้โคลงสี่ด้านในสมัยอยุธยาคือ *ยวนพ่ายโคลงด้าน* ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นมี *โคลงด้านสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* ของพระยาตรัง และ *โคลงด้านเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

โคลงด้านเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นี้พระองค์ทรงใช้โคลงด้านบาทกฤษณและโคลงด้านวิริยมาลีในการแต่ง อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงใช้ร้อย 3 บทคือ ช่วงต้นเรื่องทรงใช้ร้อยด้าน ช่วงกลางเรื่องทรงใช้ร้อยกาพย์และตอนท้ายทรงใช้ร้อยสุภาพ และท้ายเรื่องเป็นโคลงสี่สุภาพ 2 บท

ส่วนโคลงสี่สุภาพที่ปรากฏตอนท้ายเรื่องนั้นเป็นส่วนเนื้อหาที่เพิ่มเติมเข้ามา ไม่ใช่ส่วนที่สัมพันธ์หรือเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการยอพระเกียรติโดยตรง การใช้โคลงสี่สุภาพจึงน่าจะเป็นพระประสงค์ที่ต้องการจะแยกเนื้อหาดังกล่าวให้ออกจากการยอพระเกียรติและนอกจากนี้การใช้โคลงสี่สุภาพยังทำให้มีความสัมพันธ์เป็นเรื่องชุดเดียวกันกับโคลงบอกด้านการปฏิสังขรณ์อีกด้วย

การที่ทรงเลือกใช้โคลงด้าน ไม่ใช่โคลงสี่สุภาพซึ่งเป็นโคลงที่ได้รับความนิยมในขณะนั้นอาจจะเป็นไปได้ว่าทรงได้รับอิทธิพลการแต่งมาจากยวนพ่ายโคลงด้าน ซึ่งแต่งด้วยโคลงด้านและมีการใช้ร้อยนำเรื่องเหมือนกัน ส่วนเนื้อหาก็มีการกล่าวถึงกษัตริย์โดยเน้นพระราชกรณียกิจเพียงด้านเดียวเหมือนกันคือ ใน *ยวนพ่ายโคลงด้าน* กล่าวสรรเสริญสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและเหตุการณ์การรบ ส่วนใน *โคลงด้านเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* เน้นเรื่องศาสนาคือการปฏิสังขรณ์วัด นอกจากนี้ยังอาจสืบเนื่องมาจากในช่วงเวลาเดียวกันนี้พระองค์ได้ทรงพระนิพนธ์วรรณกรรมยอพระเกียรติไว้เรื่องหนึ่งโดยใช้โคลงสุภาพแล้วคือ *ลิลิตตะเลงพ่าย* นั่นเอง

1.2 การใช้กลบท

การแต่งวรรณคดีของพระเกียรติหลายเรื่องกวีมีความประณีตในการเลือกสรรถ้อยคำและหลายเรื่องมีลักษณะที่เข้าลักษณะการแต่งคำประพันธ์ที่เรียกว่า กลบท⁶ แม้ว่าจะไม่ได้มีการระบุชื่อว่าเป็นการใช้กลบทชนิดใดก็ตาม ดังตัวอย่างจาก *ยวนพ่ายโคลงฉันท์*

ทศบุญพระแต่งตั้ง
ทศนิชกรยล
ทศญาณทศพัสดุ
ทศรูปพระเจ้ารู้

แสงสวระ บาปแธ
ยี่งผู้
ยลโยค ไส้แธ
รยบรยง ฯ

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 58)

กลบทข้างต้นนี้เทียบได้กับกลบทของบางแยมพกาที่บังคับการซ้ำคำต้นวรรคจำนวน 1 คำ

โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์ ตอนท้ายเรื่องมีการเล่นคำในลักษณะกลบท เช่น การเล่นคำในบาทที่ 1 และบาทที่ 3 ดังตัวอย่าง

ขอพระเอารสสร้อย
ปรากฏสุทธ
ขอจงจรโลงอุด
เรื่องวิชาญการกำ

สารินุตร
โลกยล้ำ
ดมเลศ
กึ่งเทียนเสมอสมาน ฯ

(กรมศิลปากร, 2531, น. 61)

⁶ กลบทหมายถึง คำประพันธ์ที่กวีเพิ่มลักษณะบังคับพิเศษลงไป ทำให้คำประพันธ์เหล่านั้นมีกฎเกณฑ์ที่นอกเหนือไปจากกฎเกณฑ์ตามฉันทลักษณ์ และกลบทสามารถแต่งได้ในคำประพันธ์ทุกชนิด

นอกจากนี้ยังมีกลบทัวบานกลีบขยายที่บังคับคำซ้ำ 2 คำต้นวรรค และ กลบทบุษบงแย้มผกาที่บังคับคำซ้ำ 1 คำ ตำแหน่งต้นวรรค ดังเช่น

<u>จงพระแรมโรคร้าง</u>	ในสกนธ์
<u>จงพระจำเริญชนม์</u>	กว่าร้อย
<u>จงพระเสวยศุขผล</u>	เพียรเพิ่ม
<u>จงพระไทยไคลคล้อย</u>	คลาศพ้องพงษพันธุ์ ฯ

.....

<u>ขอพระทรงโลกยล้ำ</u>	สุริยวงษ
<u>จงจำเริญศยงค</u>	อย่าม้วย
<u>จงเรืองรุ่งฤทธิรงค์</u>	ราญราพนธ์
<u>จงสิ่งใดได้ด้วย</u>	เดชพร้อมพรถวาย ฯ

(กรมศิลปากร, 2531, น. 63)

โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้กลบทในลักษณะเดียวกับโคลงชะลอ พระพุทธไสยาสน์ ดังตัวอย่าง

<u>ขอเดชช้านทั่ว</u>	ทิศาน	พระเอย
<u>แสนล้ำคัตรูลาญ</u>	หลักเหลี่ยม	
<u>ขอเจริญศุขสำราญ</u>	ร่างโรค	แลนา
<u>ขอพิภพเย็นเพียง</u>	เจ้ายังครอง ฯ	

(นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2511, 34)

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมีการแต่งโคลงต้นวิวิธมาลีเป็น กลบท โดยทรงใช้กลบทจำนวนทั้งสิ้น 10 ชนิด กลบทในวรรณคดีเรื่องนี้มีความพิเศษ ตรงที่กวีผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ระบุชนิดของกลบทไว้ด้วย แสดงให้เห็นความตั้งใจพระทัย ที่จะให้โคลงช่วงดังกล่าวเป็นโคลงกลบท และทรงใช้คำประพันธ์ประเภทที่เรียกว่า

ร่ายกาพย์ เป็นร่ายนำก่อนเข้าโคลงกลบท ดังนั้นการกล่าวถึงกลบทในโคลงต้นเรื่อง *ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* จะกล่าวถึง 2 ส่วนคือ โคลงกลบทและร่ายกาพย์⁷ ดังนี้

1.2.1 โคลงกลบท โคลงกลบททั้ง 10 ชนิดมีรายละเอียดดังนี้

1) กลบทอักษรสลับ

กลบทชนิดนี้มีปรากฏเป็นโคลงกลบท ไม่มีในตำรากลบทที่เป็นกลอน กลบทชนิดนี้บังคับกำหนดให้โคลงแต่ละบาทใช้เสียงพยัญชนะ 2 เสียงเรียงกันไป ยกเว้นคำสร้อย โคลงต้นเรื่อง *ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* มีกลบทอักษรสลับ จำนวนทั้งสิ้น 9 บท ดังตัวอย่าง

๑ ผายสารพจน์ศาสน์ผู้	ส่ำผอง	มาตย์แฮ
เร่งเตรียมเร่งเตรียมรี	ตริริน	
ทกกิจทกกองท่า	กอบทั่ว	สถานเฮย
ผูกแบบพูนเบื้องพัน	เบี่ยงพัน ฯ	

(ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 346)

2) กลบทกนิษฐเกีบับ

กลบทชนิดนี้บังคับคำในวรรคเดียวกัน โดยให้มีคำที่ออกเสียงเหมือนกัน 1 คำ โดยมากจะเป็นคำที่ 3 กับคำที่ 5 หรือ คำที่ 2 กับคำที่ 4 โคลงต้นเรื่อง *ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* มีกลบทกนิษฐเกีบับ จำนวนทั้งสิ้น 13 บท

⁷ การใช้กลบทในโคลงต้นเรื่อง *ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน*ฯ ดูเพิ่มเติมที่ วรางคณา ศรีกำเนิด. (2543). *สุนทรีภาพในคำประพันธ์กลบทในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. และ สมใจ โพธิ์เขียว. (2550). *การศึกษาวิเคราะห์ โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย) สาขาวรรณคดีไทย ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

๑ เช็ดหน้าบานหน้าวาด	วิจิตร	อุไรฤ
แทตย์แบกแท่นแบกพู	เปี้ยงถ้ำ	
ทูนเทพรูปเทพสถิต	ทวยเทิด	ขรรค์เอย
มุขนอกมุขหน้าห้อง	แห่งละสอง	ฯ

(ประมาณุชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 348)

กลบทกนิรเก็บบัวในโคลงต้นเรื่องนี้ ในบาทที่ 4 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เลื่อนคำที่ออกเสียงเหมือนกันมาอยู่ในตำแหน่งคำที่ 1 กับคำที่ 3

3) กลบทวิ้วพันหลัก

กลบทชนิดนี้เป็นกลบทที่บังคับคำซ้ำมวรรค (ในกรณีโคลงจะบังคับคำซ้ำม บาท) โดยบังคับคำสุดท้ายของวรรคที่มาก่อนเป็นคำที่ออกเสียงเหมือนกับคำแรกของวรรคถัดมา *โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* มีกลบทวิ้วพันหลัก จำนวนทั้งสิ้น 12 บท

๑ ติดสิจาจากุข้อ	คำโคลง	ไว้เฮย
โคลงบอกเรื่องเลขา	คัดแจ้ง	
แจ้งอรรถวจนลรรโลง	ลักษณะทก	หลังแะ
ทกแห่งทั่วห้องแสร้ง	สาบประกล	ฯ

(ประมาณุชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 350)

4) กลบทข้างประสานงา

กลบทชนิดนี้เป็นกลบทที่บังคับสัมผัสอักษรซ้ำมวรรค โดยบังคับ 3 คำแรกของวรรคที่มาก่อน กับ 3 คำแรกของวรรคถัดมา (ในกรณีโคลงจะบังคับเสียงซ้ำม บาท) *โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* มีกลบทข้างประสานงา จำนวนทั้งสิ้น 13 บท

๑ เสาโตลิลापิกขัน	<u>เขตรสกล</u>	กระแพงเอย
<u>เชื่อนสกดปรการวธิ</u>	<u>ที่ไว้</u>	
ทกหว่างเพื่อจรดล	<u>โดยหว่าง</u>	นั้นนา
<u>เดิรวดเวียนให้ถ้วน</u>	ทั่วแดน ฯ	

(ประมาณุขิตธิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 352)

โคลงข้างต้นมีการเล่นสัมผัสอักษรข้ามวรรคที่คำว่า เขตต์สกล – เชื่อนสกด, ที่ไว้ – ทกหว่าง และโดยหว่าง – เดิรวด ซึ่งเป็นการลดจำนวนคำที่เล่นสัมผัสอักษรจาก 3 คำตามตำรากลบทมาเป็น 2 คำเพื่อให้สอดคล้องกับจำนวนคำในบาทของโคลงที่ วรรคหลังมีจำนวน 2 คำไม่นับคำสร้อย (ในที่นี้สกลกับสกด นับเป็นคำละ 1 คำ)

5) กลบทนาครปริพันธ์

กลบทชนิดนี้บังคับเสียงและคำข้ามวรรค โดยกำหนดให้ 3 คำสุดท้ายของวรรคที่มาก่อนและ 3 คำแรกของวรรคถัดมานั้น 2 คำแรก เป็นคำที่ออกเสียงเหมือนกัน ส่วนคำสุดท้ายสัมผัสพยัญชนะกัน (ในกรณีโคลงจะบังคับเสียงและคำข้ามบาท) โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมีกลบทนาครปริพันธ์ มีจำนวนทั้งสิ้น 13 บท

๑ ด่าบลหนแห่งห้อง	<u>หอธรรม</u>	นั้นแฮ
<u>หอเทศน์สถานการเปรียญ</u>	<u>แรกสร้าง</u>	
<u>แรกใส่ชดานสรรค์</u>	<u>สบทั่ว</u>	พื้นพอ
<u>สบที่ชำระพร้อมล้าง</u>	มละบุรพ์ ฯ	

(ประมาณุขิตธิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 354)

กลบทนาครปริพันธ์ในโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน มีการลดจำนวนคำจาก 3 คำเหลือ 2 คำ เนื่องจากวรรคสุดท้ายของแต่ละบาทมีจำนวนคำ 2 คำ จึงต้องลดจำนวนคำที่ออกเสียงเหมือนกันจาก 2 คำเหลือเพียง 1 คำ เช่น หอธรรม – หอเทศน์ แรกสร้าง – แรกใส่ เป็นต้น

6) กลบทครอบจักรวาล

กลบทชนิดนี้บังคับคำในวรรคเดียวกัน โดยให้คำแรกและคำสุดท้ายเป็นคำที่ออกเสียงเหมือนกัน *โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* มีกลบทครอบจักรวาล มีจำนวนทั้งสิ้น 14 บท ตัวอย่างจาก*โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน*

๑ <u>กำแพงแก้วมุขนั้น</u>	แนว <u>กำแพง</u> <u>พวงนา</u>
<u>กระเบื้องปูเคลือบด่อนตาม</u>	<u>ดาษกระเบื้อง</u>
<u>ที่ทางจะดำเนิน</u>	ในที่ <u>มุข</u> <u>ฤ</u>
<u>เกยก่อย่อนชั้นเยื้อง</u>	เยื้อง <u>เกย</u> ฯ

(ปรมาณูฉิทฺธิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 356)

แม้ว่ากลบทชนิดนี้จะบังคับคำที่ออกเสียงเหมือนกัน 1 คำ (ในร้อยกรองหมายถึง 1 พยางค์) แต่เนื่องจากคำบางคำมีมากกว่า 1 พยางค์ และไม่สามารถตัดพยางค์ออกไปได้ ดังนั้นจึงมีการอนุโลมการใช้กลบทครอบจักรวาลให้มีการบังคับมากกว่า 1 คำ

7) กลบทก้านต่อดอก

กลบทชนิดนี้เป็นกลบทที่บังคับสัมผัสสระในวรรคเดียวกัน โดยกำหนดให้ 2 คำสุดท้ายของแต่ละวรรคสัมผัสสระกัน (ในกรณีโคลงจะบังคับเสียงในบาทเดียวกัน) *โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* มีกลบทก้านต่อดอก จำนวนทั้งสิ้น 13 บท

๑ <u>หอรบั้งธรรสร้างใหม่</u>	<u>เหมือนเรือน</u> <u>แรกฤ</u>
<u>ในอุครลานเกลิง</u>	<u>หล่นนั้น</u>
<u>การประดับสรรพเหมือนมีที่</u>	<u>เพรงพ่อ</u>
<u>สถานสถิตนอกชั้นหัน</u>	<u>แห่งกระแพง</u> ฯ

(ปรมาณูฉิทฺธิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 358)

8) กลบทโตเล่นหาง

กลบทชนิดนี้บังคับสัมผัสสระในวรรคเดียวกันวรรคละ 1 แห่ง หากเป็นกลอนมักจะสัมผัสที่ตำแหน่งคำที่ 5 กับคำที่ 6 (หรือในตำแหน่งที่ใกล้เคียง เช่น คำที่ 6 กับคำที่ 7) *โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมีกลบทโตเล่นหาง* จำนวนทั้งสิ้น 32 บท

๑ ประดูสามแห่งสร้าง	สฤณีก่อ	ชัมนา
ทรงตักเงินแปรแห	เช่นใช้	
หลังคาก็ก่อสอ	สมทรวด	เก่งเฮย
รูปลั่นถันให้ไล่	เลขบาน	ฯ

(ปรมาณูชิตธิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 360)

กลบทโตเล่นหางใน*โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* มีการปรับเปลี่ยนตำแหน่งสัมผัสให้มาเป็นคำที่ 4 กับ คำที่ 5 ในแต่ละบาทเพื่อให้เกิดสัมผัสชิด เพราะหากใช้คำที่ 5 กับคำที่ 6 จะกลายเป็นเขียนแยกคำเป็นคนละวรรคกัน และถ้าใช้คำที่ 6 กับ คำที่ 7 จะกลายเป็นกลบทก้านต่อดอก นอกจากนี้พระองค์ทรงกำหนดให้ในโคลงของพระองค์แทบทั้งเรื่องคำที่ 5 กับคำที่ 6 ในแต่ละบาทต้องสัมผัสอักษรกัน ดังนั้นกลบทโตเล่นหางจึงต้องเลื่อนสัมผัสสระเข้ามาเป็นตำแหน่งดังกล่าว

9) กลบทสารถีขั้บรถ

กลบทชนิดนี้หากเทียบกับตำรากลบทจะมีลักษณะบังคับเหมือนกันกลบทที่ชื่อ กลบทมังกรคาบแก้วนี้บังคับคำในวรรคเดียวกันโดยกำหนดให้ 2 คำแรก และ 2 คำสุดท้ายของวรรคเป็นคำที่ออกเสียงเหมือนกันแต่ให้เรียงลำดับคำกลับกัน *โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมีกลบทโตเล่นหาง* จำนวนทั้งสิ้น 7 บท

๑ แฉกเขตรตระวันตกข้าง	<u>เขตรแฉก</u>	น้ำนา
<u>น้ำช่วงหน้าวัดชาย</u>	<u>ช่วงน้ำ</u>	
ก่อนนวนเนื่องนอนแนว	<u>นวนก่อน</u>	อิฐเฮย
<u>คูลัดตระหลอดน้ำล้า</u>	<u>ลัดคู</u> ๑	

(ปริมาณขิตติโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 365)

10) กลบทบุษบารักร้อย

กลบทชนิดนี้บังคับคำในวรรคเดียวกัน (ในกรณีโคลงจะบังคับคำในบาท) โดยให้มีคำที่ออกเสียงเหมือนกัน 1 คำ และเป็นคำที่ติดกัน *โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมีกลบทบุษบารักร้อย จำนวนทั้งสิ้น 12 บท*

๑ มีรูปเหยี่ยวฯ ตั้ง	ตามตรัย	มุขนา
ทกที่มุขฯ ของ	เขตรนั้น	
ปานลมจับฯ ไสว	แสงเหนือ	เยี่ยงเฮย
กระเบื้องประดับฯ ด้วยไส้	สปรรพ์ ๑	

(ปริมาณขิตติโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 366)

โคลงกลบทเหล่านี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเลือกใช้โคลงต้นวิวิธมาลีในการแต่งโดยไม่ใช่โคลงต้นบาทกฤษณานั้น อาจจะมีสาเหตุมาจากโคลงต้นบาทกฤษณรมีสัมผัสบังคับที่มากกว่ากล่าวคือมีสัมผัสบังคับทุกบาท ทำให้ลักษณะโคลงต้นวิวิธมาลีที่มีจำนวนสัมผัสบังคับน้อยกว่าจึงเอื้อต่อการแต่งกลบทมากกว่าโคลงต้นบาทกฤษณ นอกจากนั้นโคลงต้นวิวิธมาลีที่เป็นกลบทจำนวน 10 ชนิด แม้ว่าจะเป็นการแต่งที่ยากกว่าปรกติแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสก็ยังทรงพระนิพนธ์ให้มีเนื้อความเทียบกับสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนครั้งรัชกาลที่ 3 ได้ แม้ว่ามีข้อสังเกตคือ ช่วงที่เป็นโคลงกลบทหลายช่วงถ้าเทียบกับเนื้อความร้อยแก้วและการทรงพระนิพนธ์โคลงต้นบาทกฤษณ (ที่ไม่ได้เป็นกลบท) แล้ว โคลงกลบทจะใช้จำนวนบาทในการบรรยายมากกว่าช่วงที่ไม่ได้แต่งเป็นกลบทก็ตาม ดังตัวอย่าง

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน			สำเนาจารึกแผ่นศิลาฯ
รณูเบื่องมุขตกนั้น	นรก	เรื่องฤ	บนคอสองหน้ามุขทิศตะวันตกเขียน นิรยิกา
นเรศให้บรรลាយ	เลขแจ้ง		
เลขแจกเรื่องยอยก หย่างเปอดโลกย์แส้งแถม	อย่างเปต	กถาเอย ต่อบรรพ์	มุขตะวันออกเขียนเปตะกถา
ต่อบรรยายเรื่องรู้ รายอักษรบรรพทูล ถ้อยฉลักสรวรค์ เสวลักษณะประดับเสาล้วน (ประมาณุติชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 355)	รายอรร	ถาเอย ถ้อยฉลัก เสวเลข	จากอักษรลงแผ่นศิลาดิตเสาบอกความ ไว้ด้วย (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554, น. 67)

โคลงข้างต้นนี้กล่าวถึงภาพที่ศาลาการเปรียญที่เขียนไว้ 2 เรื่องคือนิรยิกาและเปตะกถา และมีการเขียนจารึกอธิบายเนื้อเรื่องทั้งสองเรื่องนี้ไว้ด้วย

1.2.2 ร่ายกาพย์

การใช้โคลงต้นในการแต่งวรรณกรรมยอพระเกียรตินั้น ส่วนมากจะใช้โคลงต้นเพียงชนิดใดชนิดหนึ่งและแต่งโดยมีการใช้รายต้นนำ แต่โคลงต้นเรื่องนี้มีการใช้คำประพันธ์ทั้งสองชนิดและมีรายที่ต่างรูปแบบกันเพื่อนำโคลงทั้งสองแบบ

ร่ายกาพย์เป็นรายที่มีลักษณะพิเศษ มีปรากฏชื่อและตัวอย่างคำประพันธ์อยู่ในจินดามณี ฉบับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ดังข้อความ

งามเกียรติก้องท้องธาดรี กระวีสยามประเสริฐ เลอศหลายผู้รู้มัลลล้วน
ถ้วนอาภรรพเวท ประเภทกลกาพย์ สุภาพด้นนสะแดง แดงเลศฉันท์ พรรณพุดพิพจน์
บทมาตรา สามรรณญาณ ชาญเชี่ยวชาญอักษร สรรพล้ำ สบทุกสิ่ง สิ้นแจ้งแจก
กลอน ฯ

(วงศาธิราชสนิท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง, 2544, น. 96)

ข้อความข้างต้นนี้ *จินตามณี* ไม่ได้แสดงแผนผังบังคับไว้ พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ภาคฉันท์ลักษณะ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน กล่าวถึงลักษณะบังคับของร่ายกาพย์ไว้ว่า

คณะ

ร่ายกาพย์ประกอบด้วยคำ 5 วรรคขึ้นไป และไม่จำกัดจำนวนวรรค แต่ละวรรคมี 6 คำ แบ่งออกเป็น 2 ช่วงจังหวะ โดยใช้สัมผัสชนิดต่อเนื่อง ลักษณะนี้อาจแยกช่วงออกจากกันกลายเป็นวรรคสั้นๆ วรรคละ 3 คำ เท่ากันโดยตลอด

ร่ายกาพย์จบลงแบบบาทที่ 3 และบาทที่ 4 ของโคลงต้น เช่นเดียวกับร่ายต้น

สัมผัส

สัมผัสบังคับในร่ายกาพย์เป็นสัมผัสสระต่อเนื่องกันระหว่างคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับคำหน้าของวรรคหลัง จนกระทั่งถึงวรรคที่จบลงด้วยบาทที่ 3 และ 4 ของโคลงต้น

คำที่ส่งและรับสัมผัสกำหนดให้เป็นคำที่วรรณยุกต์รูปเดียวกัน

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 392)

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมีการใช้ร่ายกาพย์ 1 บท ดังนี้

ไทรยลหนหอรุณม์ อันชำรุดทรุดโทรมล้วน ถ้วนทกแหล่งแห่งหลังคา ฝาพื้น
ประหลัดหักพังเนื่อง เครื่องบนกระบาลนานผุค้ำ ด้านสูงต่ำคร่ำคร่าหลาย สลายปูน
อิฐพิศเพิกคราก มากร้าแตกแหลกนุปราน การควรคิดกิจเกือกอบ ขอบปฏิสังขรณ์
คุณทดแทนเอย องค์พระไอยกาทั้ง เกษเสียม ฯ๑-

(ปรมานุชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 346)

ร่ายข้างต้นนี้มีการเล่นสัมผัสสระทั้งในวรรคและนอกวรรค และสามารถแบ่งคำประพันธ์ทั้งในวรรคและนอกวรรคออกได้เป็น 2 ช่วง เช่น ไทรยล / หนหอรุณม์ เป็นต้น และหากแยกเป็น 2 ช่วง จะเห็นสัมผัสที่ต่อเนื่องชัดเจนมากขึ้น เช่น

ไทรยล หนหอรุณม์ อันชำรุด ทรุดโทรมล้วน ถ้วนทกแหล่ง แห่งหลังคา

หากพิจารณาลักษณะของร่ายกาพย์จะเห็นได้ว่ามีลักษณะคล้ายกลบท เพราะเพิ่มลักษณะบังคับพิเศษลงไปในเรื่องทำให้มีสัมผัสชิดต่อเนื่องกัน และหากพิจารณาลักษณะการสัมผัสอย่างต่อเนื่องนี้เทียบกับในตำรากลบทจะมีลักษณะใกล้เคียงกับกลบทที่ชื่อคุณบทในกลบทศิริวิบุลกิตติ์

ตัวอย่างจากกลบทศิริวิบุลกิตติ์ว่า

เดชกุศลผล ตนข้าแปล แก่คัมภีร์ ที่ขาดก, ยกจากอรรถ จัดปัญญาส ชาติ
โพธิสัตว์ คัดประจาง ... (ศรีปริษา, 2533, น. 368)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า การแต่งโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ได้ดำเนินตามขนบการประพันธ์วรรณคดีของพระเกียรติในด้านการนำกลบทมาใช้ในการแต่ง เพื่อแสดงความประณีตในการสรรคำและการสร้างวรรณศิลป์ แต่โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนทำให้การใช้กลบทในวรรณคดีของพระเกียรตินั้นมีความชัดเจน เด่นชัดขึ้นด้วยการใช้กลบทอย่างชัดเจน มีการใช้กลบทถึง 10 ชนิด และแต่งด้วยโคลงต่อเนื่องกันหลายบท รวมถึงการใช้ร่ายกาพย์ในการนำโคลงกลบท

การใช้กลบทในโคลงต้นเรื่องนี้แสดงให้เห็นความนิยมในยุคมัยช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะที่ปรากฏในจารึกวัดพระเชตุพน ที่มีทั้งเพลงยาวกลบทและเพลงยาวกลอักษร และมีโคลงกลอักษรจารึกอยู่ด้วยการแต่งโคลงกลบทในชุดนี้จึงน่าจะเป็นการแสดงแบบการแต่งกลบทโดยใช้โคลงเป็นงานเขียนอีกชุดหนึ่งที่ขนานไปกับเพลงยาวกลบทและเพลงยาวกลอักษรที่จารึกไว้ในวัดพระเชตุพน ที่แต่งด้วยกลอนเพลงยาว เนื่องจากกลบทบางชนิดปรากฏเป็นตำรากลบท แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงแสดงให้เห็นเป็นแบบโคลง เช่น โคลงกลบทกินนรเก็บบัว โคลงกลบทว้าวพันหลัก เป็นต้น

การแต่งโคลงกลบทในชุดนี้จึงทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้นอกจากจะเป็นวรรณกรรมของพระเกียรติแล้ว ยังมีสถานภาพการเป็นวรรณกรรมที่แสดงแบบอย่างการแต่งคำประพันธ์ได้อีกประการหนึ่งด้วย

1.3 การใช้ร่ายและโคลงแต่งร่วมกัน

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนนี้ แม้ว่าจะใช้ชื่อว่า “โคลงต้น” และมีการระบุไว้ท้ายเรื่องว่าใช้โคลงต้นบาทกฤษณและโคลงต้นวิวิธมาลี แต่วรรณกรรมเรื่องนี้ก็มีการนำร่ายมาแต่งร่วมกับโคลงด้วย โดยแบ่งได้เป็น 3 ตอน คือ การใช้ร่ายต้นกับโคลงต้นบาทกฤษณ การใช้ร่ายกาพย์กับโคลงต้นวิวิธมาลี และการใช้ร่ายสุภาพกับโคลงสี่สุภาพ ดังนี้

1.3.1 การใช้ร่ายต้นกับโคลงต้นบาทกฤษณ

การใช้ร่ายต้นกับโคลงต้นบาทกฤษณจะใช้ในขบวนเรื่องที่มีเนื้อหากล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองและเป็นแผ่นดินที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง การสรรเสริญพระเกียรติในฐานะธรรมราชา และการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน เมื่อจบร่ายต้นจำนวน 1 บทแล้วจึงตามด้วยการสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยหลักธรรมต่าง ๆ และรายละเอียดการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

1.3.2 การใช้ร่ายกาพย์กับโคลงต้นวิวิธมาลี

โคลงต้นเรื่องนี้มีการใช้ร่ายกาพย์ตอนช่วงกลางเรื่อง และตามด้วยโคลงต้นวิวิธมาลี ซึ่งแต่งเป็นโคลงกลบท สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้ตอนที่กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์วัด โดยเริ่มจากหอธรรม จนกระทั่งถึงเนื้อความตอนจบในสำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 3 ที่กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์ที่ค้างอยู่ จำนวนพระราชทรัพย์ และการฉลองพระอารามนั้นจะมีแจ้งไว้ในศิลาจารึกที่วิหารพระพุทธไสยาสน์

1.3.3 การใช้ร่ายสุภาพกับโคลงสี่สุภาพ

ช่วงเนื้อหาที่ทรงใช้ในการแต่งร่ายสุภาพได้แก่ช่วงที่กล่าวถึง รายนามผู้ที่ร่วมปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนทั้งในการเป็นแม่กองและผู้เข้าร่วมแต่งจารึก และรายละเอียดเกี่ยวกับการแต่ง

จากการใช้ร่ายและโคลงที่ปรากฏในโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนที่มีการทรงพระนิพนธ์ร่าย 3 ชนิด และโคลง 3 แบบ นั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่า

ในงานพระนิพนธ์เรื่องนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงได้เลือกใช้คำประพันธ์ 3 ชุดที่สอดคล้องกัน คือ ร่ายด้นกับโคลงด้น ร่ายกลบทกับโคลงกลบท และร่ายสุภาพกับโคลงสุภาพ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาในการประพันธ์และสะท้อนแนวคิดเรื่องพัฒนาการของการแต่งโคลงยอพระเกียรติที่นำคำประพันธ์มาแต่งเป็นชุด และน่าจะเป็นตัวอย่างการแสดงรูปแบบคำประพันธ์ร่ายกับโคลงชนิดต่างๆ ให้เห็นเป็นแบบแผนไว้ด้วย

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ การแต่งคำประพันธ์ประเภทโคลงตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยานั้น มักจะมีการแต่งด้วยร่ายนำเรื่องก่อนที่จะเริ่มแต่งเป็นโคลงต่อเนื่องกัน โดยเฉพาะวรรณกรรมยอพระเกียรติที่เป็นโคลง ตั้งแต่ยวนพ่ายโคลงด้นเป็นต้นมาก็มักจะแต่งด้วยร่ายนำเสมอ ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงต้องการที่จะดำเนินตามขนบรูปแบบการประพันธ์แบบวรรณกรรมยอพระเกียรติที่มีมาแต่เดิม แต่ทรงสร้างสรรค์ลักษณะพิเศษคือการใช้ร่ายและโคลงที่เป็นชุดเข้าด้วยกันทำให้วรรณกรรมยอพระเกียรติเรื่องนี้มีความแตกต่างกับวรรณกรรมยอพระเกียรติในสมัยก่อนหน้านั้น และยังมีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งว่า ร่ายทั้ง 3 ชนิด รวมถึงโคลงด้นบาทกฤษรโคลงด้นวิริยมาลี (ที่ไม่ใช่โคลงกลบท) และโคลงสุภาพ เป็นแบบแผนคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในจินตามณี พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท (พ.ศ. 2392) ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในช่วงเดียวกันกับ*โคลงด้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน*อีกด้วย และในจินตามณียุคนี้ได้แสดงการแต่งร่ายและโคลงเป็นชุดเดียวกัน เช่น ร่ายด้น แสดงแบบไว้กับโคลงด้น ร่ายสุภาพแสดงแบบไว้กับโคลงสุภาพ ส่วนร่ายกาพย์เป็นร่ายชนิดสุดท้าย และตามด้วยโคลงสุภาพที่มีเนื้อหายอพระเกียรติ

โคลงด้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน จึงเป็นวรรณกรรมที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับตำราคำประพันธ์ร่วมสมัย เป็นวรรณกรรมที่มีการแต่งที่สอดคล้องกับตำรา ตลอดจนวรรณกรรมเรื่องนี้เองก็ได้ทำหน้าที่เป็นวรรณกรรมที่แสดงแบบการแต่งคำประพันธ์ที่มีการใช้ร่ายและโคลงหลายรูปแบบเป็นชุดต่อเนื่องกันอีกด้วย

ลักษณะการเลือกใช้คำประพันธ์ในโคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน
จึงผสมผสานแบบขนบเดิม และการสร้างสรรค์รูปแบบใหม่ให้มีความแตกต่างจึง
ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีความน่าสนใจทั้งในด้านการยอพระเกียรติและด้านรูปแบบ
การประพันธ์

2. การกล่าวถึงหลักธรรมนำตอนต้นเรื่อง

วรรณกรรมยอพระเกียรติตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจะมีการกล่าว
เชื่อมโยงให้เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยอาจจะเป็นการยกหลักธรรมทางพุทธศาสนา
หัวข้อต่าง ๆ การกล่าวถึงเทพเจ้าในศาสนาฮินดู หรือการขอพรจากเทพเจ้าหรือ
พระอรหันต์ไว้ในงานวรรณกรรม โดยยวนพ่ายโคลงฉันท์น่าจะเป็นวรรณกรรม
ร้อยกรองยอพระเกียรติเรื่องแรกที่มีการนำหลักธรรมยกหลายเรื่องขึ้นมาเปรียบกับ
พระมหากษัตริย์ และนำมาไว้ตอนส่วนต้นเรื่องก่อนที่จะกล่าวถึงสงครามระหว่าง
ไทยและล้านนา⁸ เช่น

๑ จตุรทฤษฎีธรรมด่องแจ้ง	จตุรา
คมจตุรคุณฤ	กิดกั้น
จตุราคมารักษ	จตุรโลกย
แจ้งจตุยุชชั้น	ช่องกัลป์ ๙

โคลงบทนี้ถอดความได้ว่า (พระองค์) ทรงรู้แจ้งในทฤษฎี 4 ทรงรู้แจ้งใน
อคม (อคติ 4) และคันถะ 4 (เครื่องผูกมัด 4) โดยไม่มีสิ่งใดขวางไว้ (ทรงรู้แจ้งใน)
ท้าวจุลโลกบาลผู้รักษาอาคม 4 (นิกาย 4) [หรือ ทรงรู้แจ้งในอารักขกัมมัฏฐานและ
ท้าวจุลโลกบาล] (และ) ทรงรู้แจ้งในยุคทั้ง 4 ทุกชั้นช่องกัลป์ (ราชบัณฑิตยสถาน,
2544, น. 25)

⁸ เนื้อหาตอนต้นเรื่องก่อนที่จะขึ้นส่วนที่เป็นสูตรสถานีนั้น การพรรณนาการยอพระเกียรติ
ยังมีเนื้อหาอื่นๆ อีก เช่น การพรรณนาเกี่ยวกับเทพเจ้า เป็นต้น การยกเรื่องหลักธรรมต่างๆ
จึงเป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งของความความส่วนการยอพระเกียรติในเรื่องนี้

๑ ทศพิธธรรมโมฆแท้	ทศสณฺฑ
ทศพัสดุแสดงทศ	เกลศกลั้ว
ทศกายพลทศ	พลภากย กิติ
ทศอศุภหมั้วห้อม	ห่อสณฺฑ ๙

โคลงบทนี้ถอดความได้ว่า พระองค์ทรงมีทศพิธราชธรรม [หรือ รศอัน ซึมซาบที่เกิดจากธรรม 10 อย่าง] (และทรงรู้แจ้งใน) บุญกิริยาวัตถุ 10 [หรือ มิจจาภิภูสิ 10] และ กิเลส 10 (รวมทั้ง) กำลังพระกาย 10 และพระญาณ 10 (ของ พระพุทธเจ้า พร้อมทั้ง) อสุภะ 10 ที่ห่อหุ้มกายอยู่นี้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 53)

เมื่อกล่าวยอพระเกียรติที่เกี่ยวข้องกับข้อธรรมต่าง ๆ แล้ว ก่อนที่จะเริ่ม เรื่อนั้นยวนพ่ายโคลงต้นมีการใช้โคลง 2 บท ก่อนเริ่มสูตรสถานี ดังนี้

๑ ขอข้าแรมโรคร้อน	อย่ามี	หนึ่งเลย
ขอข้ารสายพิณ	นาศม้วย	
ขอสิ่งสิ่งศรีล	สาธุ	เสวยแฮ
แรงร้ายศไต่ด้วย	เห็นหรรษ ๙	
๑ แต่นี้จักตั้งอาทิ	กลกานท	แลนา
เป็นสูตรสถานีอัน	รยบร้อย	
แถลงปางปิ่นภูบาล	บิดุราข	
ยังยโสรรคล้อย	คลีพล ๙	

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2544, น. 53)

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมีการขึ้นต้นด้วยหลักธรรมสำหรับ กษัตริย์นำมาขึ้นต้นเรื่องก่อนการพรรณนาความเรื่องการปฏิสังขรณ์ และมีโคลง 2 บทก่อนเข้าสู่การปฏิสังขรณ์ ดังนี้

๑ เสาวรสสารโสกล้ำ	เล่ห์ทิพย์	เพี้ยเฮย
รังเรขรศำพรรณ	พากย์พ้อง	
กตัญญูหยิบเชลอม	ฉลองบาท	พระนา
ขออย่าขุนข้องไข	ขาดเชิญ	
๑ จักแถลงลักษณะอาที่อื่น	อักษร	ฉลุแฮ
ฉลักแผ่นผาเพื่อเห็น	เหตุตั้ง	
แต่เร่อมปฏิสังขรณ์	ขานพจน์	ไว้พอ
พระเชตุพนทั้งถ้วน	ถิ่นสงฆ์	

(ปรมานุชิตชินอรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2554, น. 314)

โคลงทั้งสองบทข้างต้นนี้แม้เนื้อความหรือถ้อยคำจะไม่ได้เลียนแบบจาก *ยวนพ่ายโคลงต้น* โดยตรง แต่โคลงทั้งบทนี้ก็มีความที่สอดคล้องกันกับใน *ยวนพ่ายโคลงต้น* คือการกล่าวขอพรและการกล่าวถึงว่ากวีกำลังจะเริ่มเข้าสู่เนื้อหาหลักของเรื่อง

จากที่กล่าวมาจึงอาจจะมีความเป็นไปได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชินอรสจะทรงดำเนินวิธีการประพันธ์ตามแบบ *ยวนพ่ายโคลงต้น* เพียงแต่มีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับเนื้อเรื่องและการสรรเสริญพระมหากษัตริย์ในฐานะธรรมราชา จึงทรงเลือกใช้ราชาธรรมได้แก่ ทศพิธราชธรรม ราชสังคัตถุ และจักรวรรดิวัตรในการขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สอดคล้องกับการวิเคราะห์ของปัทมา ทิฆมประเสริฐกุล (2556, น. 233) ว่า

การใช้หลักธรรมเพื่อสรรเสริญพระมหากษัตริย์ใน *ยวนพ่ายโคลงต้น* เป็นวิธีการสรรเสริญพระมหากษัตริย์ที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีขอพระเกียรติในสมัยต่อมา แต่ไม่เป็นไปในลักษณะเดียวกับ *ยวนพ่ายโคลงต้น* ทั้งหมด ... ซึ่งกวีสมัยหลังนิยมใช้เฉพาะหลักราชธรรมแล้วนำมาแจกแจงให้เห็นทีละข้อ ไม่ว่าจะเป็นทศพิธราชธรรม ราชสังคัตถุและจักรวรรดิวัตร

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า *โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* ได้ประกอบไปด้วย 3 ส่วนคือ ประวัติศาสตร์ หลักธรรม (ศาสนา) และลักษณะการประพันธ์ที่ทั้งสืบทอดตามขนบและการเพิ่มเติมให้เป็นลักษณะเด่นของเรื่อง และหากพิจารณาถึงแนวทางการแต่งวรรณกรรมยอพระเกียรติก็จะพบว่ามักจะมีลักษณะเนื้อหาที่เกี่ยวข้องคือ ประวัติศาสตร์ (พระราชกรณียกิจโดยรวม หรือเน้นเหตุการณ์เฉพาะ) เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และความมั่งคั่งทางการประพันธ์ ดังที่ปัทมา ทิมประเสริฐกุล (2556, 238) กล่าวถึง *ยวนพ่ายโคลงฉันท์* ในฐานะที่เป็นต้นแบบของการแต่งวรรณกรรมยอพระเกียรติ ว่า

ยวนพ่ายโคลงฉันท์ เป็นวรรณคดียอพระเกียรติที่หลอมรวมศาสตร์ทั้ง 3 ประการเข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน คือ ประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ศาสนาซึ่งเป็นความคิดความเชื่อเชิงอุดมคติ อันเป็นเครื่องนำไปสู่ความดีงาม และความงามทางภาษาในการประพันธ์ที่ถ่ายทอดความคิดทั้งหลายด้วยภาษาอันวิจิตรและสื่อความหมายได้ลุ่มลึก ยวนพ่ายจึงเป็นวรรณคดียอพระเกียรติที่มีกลวิธีการประพันธ์อันดีเด่นสมบูรณ์อย่างยิ่ง

ดังนั้นวรรณกรรมยอพระเกียรติจึงเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวของพระมหากษัตริย์โดยผ่านงานวรรณกรรมที่แสดงพระเกียรติและความดีงามของพระมหากษัตริย์ ด้วยศิลปะการประพันธ์ที่งดงาม

พระเกียรติอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ไทยคือพระราชกรณียกิจ และการศาสนา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชกรณียกิจที่สำคัญประการหนึ่งคือการทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้มีความมั่นคง พระองค์จึงทรงสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามมากมายเพื่อให้การศาสนาในรัชสมัยของพระองค์มีความเจริญรุ่งเรือง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจึงได้ทรงพระนิพนธ์*โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* โดยที่สอดคล้องกับแนวคิดทั้งสามคือพระราชกรณียกิจในด้านการปฏิสังขรณ์วัด การสรรเสริญแสดงพระเกียรติของกษัตริย์โดยผ่านหลักธรรมของผู้ปกครองที่แสดงความเป็นธรรมราชา และการใช้

ถ้อยคำทางภาษาที่ผ่านการเลือกสรรผ่านการประพันธ์ร้อยกรองที่มีส่วนทำให้วรรณกรรมร้อยแก้วที่เป็นการบินทักเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์กลายมาเป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติตามแบบชนบทที่สืบทอดมาที่เน้นให้วรรณกรรมที่มีวัตถุประสงค์ในการยอพระเกียรตินั้นเป็นวรรณกรรมร้อยกรอง แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงพยายามรักษาเนื้อเรื่องเดิมไว้ให้ใกล้เคียงที่สุด

แม้ว่าโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นวรรณกรรมที่สะท้อนแนวคิดและดำเนินรอยตามชนบทการยอพระเกียรติอย่างเด่นชัดเรื่องหนึ่ง แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงทำใหัวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากวรรณกรรมยอพระเกียรติเรื่องอื่นๆ ในด้านเนื้อเรื่องที่ทรงถ่ายทอดมาจากบันทึกทางประวัติศาสตร์โดยตรงและการประพันธ์ที่ทำให้วรรณกรรมที่บันทึกประวัติศาสตร์นั้นได้กลายเป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติด้วยการดำเนินเรื่องด้วยร้อยและโคลงตามชนบทที่มีมาแต่เดิม และได้ทรงเพิ่มเติมหลักธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์อันช่วยย้ำภาพลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และรายนามผู้ร่วมปฏิสังขรณ์และผู้เขียนจารึกอันแสดงให้เห็นความร่วมมือร่วมใจ ความศรัทธาในพระศาสนาและแสดงพระบารมีของพระมหากษัตริย์ ตลอดจนพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงให้ร่วมในงานพระราชกุศล อีกทั้งยังทรงเน้นเป็นพิเศษเรื่องศิลปะการประพันธ์โดยเฉพาะการใช้กลบท ทั้งหมดนี้จึงทำให้งานวรรณกรรมของพระองค์เป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติที่มีความสมบูรณ์แบบมากที่สุดเรื่องหนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

บทสรุป

โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงสมัยหนึ่งที่มีการแต่งวรรณกรรมยอพระเกียรติทุกรัชกาล และโดยมากจะแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลงอันเป็นลักษณะคำประพันธ์ที่นิยมใช้ในวรรณกรรมยอพระเกียรติมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

โคลงต้นเรื่องนี้น่าจะเนื้อหาหลักมาจากบันทึกประวัติการสร้างวัดคือ ลำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 3 แต่มีการเพิ่มเติมเนื้อหาส่วนที่เป็นหลักธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ และส่วนผู้ร่วมการปฏิสังขรณ์ โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน จึงเป็นการแต่งวรรณกรรมยอพระเกียรติ โดยมีเนื้อหาหลักคือดำเนินเรื่องตามวรรณกรรมร้อยแก้วที่เป็นบันทึกประวัติศาสตร์และนำวรรณกรรมประวัติศาสตร์นี้มาปรับเปลี่ยนให้เข้าสู่ขนบของการเขียนวรรณกรรมยอพระเกียรติคือการแต่งให้เป็นโคลงต้น และมีการเพิ่มเรื่องหลักธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์เพื่อเสริมภาพลักษณ์ความเป็นธรรมราชาผู้สนับสนุนการพระพุทธศาสนา และมีกลวิธีการประพันธ์ที่ประณีตและสอดคล้องกับตำราคำประพันธ์และมีการแสดงแบบกลบทไว้ถึง 10 ชนิด ซึ่งเป็นการแต่งที่มีลักษณะพิเศษในวรรณกรรมเรื่องนี้

ดังนั้น โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนจึงเป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติที่มีความโดดเด่นแตกต่างไปจากวรรณกรรมยอพระเกียรติเรื่องอื่นๆ ด้วยเนื้อหาที่นำมาจากเหตุการณ์จริงที่กวีได้ร่วมอยู่ในเหตุการณ์ และนำบันทึกทางประวัติศาสตร์มาเป็นข้อมูลในการแต่ง และกลวิธีการประพันธ์อันทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีสถานะได้ทั้งวรรณกรรมยอพระเกียรติ วรรณกรรมบันทึกประวัติศาสตร์ และวรรณกรรมที่แสดงแบบแผนการประพันธ์

บรรณานุกรม

- กาญจนา ธรรมเมธี. (2519). *วิเคราะห์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น* (พ.ศ. 2325–2411). วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- จินตามณีเล่ม 1–2 บันทึกเรื่องหนังสือจินตามณี และ จินตามณี ฉบับพระเจ้าบรมโกศ. (2544). กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- दनัย ไชยโยธา. (2548). *พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- นังเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย*. (2511). พระนคร: จัดพิมพ์ในงานฉลองวันพระบรมราชสมภพ 200 ปี ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย วันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2511.
- ปรมาณูชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. (2554). *โคลงฉันสรรเสริญพระเกียรติปฏิสังขระณะ วัดพระเชตุพน*, ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน (พิมพ์ครั้งที่ 7) (307–370). กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองจารึกวัดโพธิ์: มรดกความทรงจำแห่งโลก วันที่ 24 ธันวาคม – 2 มกราคม 2554).
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2548). *ธรรมรัฐ–ธรรมราชา*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปัทมา ทิมประเสริฐกุล. (2556). *ยวนพ่ายโคลงฉัน: ความสำคัญที่มีต่อชนบและพัฒนาการของวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติของไทย*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2545). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: สือตะวัน.
- พระราชวาที. (2554). คำจากฤกษ์ที่ได้จากฤกษ์ในวัดพระเชตุพน. ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน* (พิมพ์ครั้งที่ 7) (49–53). กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองจารึกวัดโพธิ์: มรดกความทรงจำแห่งโลก วันที่ 24 ธันวาคม – 2 มกราคม 2554).
- ยุพร แสงทักษิณ. (2537). *วรรณคดียอพระเกียรติ*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2545). *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา โคลงยวนพ่าย*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2550). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ภาคฉันท์ลักษณะ*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

- วรางคณา ศรีกำเนิด. (2543). *สุนทรีภาพในคำประพันธ์กลบทในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิลปากร, กรม. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. (2530). *วรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศิลปากร, กรม. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. (2531). *วรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมใจ โพธิ์เขียว. (2550). *การศึกษาวิเคราะห์โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย) สาขาวรรณคดีไทย ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ครั้รัชกาลที่ 3. (2554). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน* (พิมพ์ครั้งที่ 7) (60-70). กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองจารึกวัดโพธิ์: มรดกความทรงจำแห่งโลก วันที่ 24 ธันวาคม - 2 มกราคม 2554).
- เสาวณิต วิงวอน. (2530). *การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมยอพระเกียรติ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2540). *วิเคราะห์พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส*. กรุงเทพฯ: คณะวัดพระเชตุพน พิมพ์ประกาศเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส 9-10-11 ธันวาคม 2540.